

Філософія в Україні: у вічному пошуку себе

Вільний розвиток філософської думки в Україні розпочався понад чверть століття тому. Разом із втратою монополії на істину «радянського марксизму» настав новий етап, коли за свою свободу філософи заплатили політичною неважливістю, соціальною непомітністю та витісненням на маргінеси ідеологічного виробництва. Водночас філософське життя ставало дедалі різноманітніше: на український ґрунт приживлювалися західні та східні філософські спрямування, поверталися передрадянські традиції філософування і нове життя знаходили пізньорадянські вчення.

За останні десятиріччя вільної філософії в українському філософському полі зустрілися щонайменше три покоління людей, відданих справі філософії. Покоління шістдесятирічних, яке мало вишкіл у пізні радянські часи. Покоління сорокарічних, сформоване в революційно-еклектичні 1990-ті. Покоління двадцятирічних, котре постає в умовах вільної комунікації з колегами із Заходу та Сходу.

Окрім поступу в кількопоколінневій спільноті, сучасна українська філософська думка живе в багатьох академічних регіонах. Філософський університет Київського університету та Інститут філософії імені Г. Сковороди (теж у Києві) втратили монополію на статус філософських центрів. Філософською справою тепер займаються в численних університетах усіх регіонів України. Також відбувся вихід філософії за межі свого факультету в процесі зростання інтердисциплінарності, потужного крос-запліднення філософії з історичною думкою, політичною теорією та соціальною критикою. Зрештою, чимала частка філософських дебатів відбувається у позаакадемічній сфері: у гуртках, товариствах, неформальних дебатно-освітніх центрах.

Як розуміють свою справу люди, які займаються філософією та живуть в Україні? Який результат чвертьсторічного міжпоколінневого, міжрегіонального та міжфакультетського діалогу?

Щоби здобути відповіді на ці питання, я звернувся до п'ятдесяти колег різних поколінь, напрямів, установ та регіонів із трьома запитаннями:

Чи є завдання у філософії в Україні? Якщо є, то яке?

Якою є ідентичність філософської громади України та що належить до канону «української філософії»?

Яку роль філософія й філософи відіграють в українському суспільстві?

Як і годиться для неквапних філософів, відповіді пообіцяли лише п'ятнадцять колег, а насправді відповіли шестеро. У цих відповідях – щирі та незіставні одкровення, типові для нашої спільноти та нашої епохи. Критичні, самокритичні й зовсім трохи самозакохані думки кидають світло на те, як свою справу і значущість розуміє українська філософська спільнота сьогодні.

Михайло Мінаков

Учасники:

Анатолій ЄРМОЛЕНКО – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

Володимир ТУРЧИНОВСЬКИЙ – PhD, декан факультету суспільних наук Українського католицького університету, директор Міжнародного інституту етики та проблем сучасності.

Володимир ФАДЕЄВ – кандидат філософських наук, завідувач відділу філософських проблем етносу і нації Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України.

Олексій ВЕДРОВ – кандидат філософських наук, магістр соціології, дослідник, перекладач.

Іван ІВАЩЕНКО – кандидат філософських наук, перекладач.

В'ячеслав ЦИБА – кандидат філософських наук, викладач катедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Резюме: Цей форум присвячено дискусії між трьома поколіннями українських філософів. Учасники дискусії відповіли на три запитання: Чи має філософія завдання в Україні? Якою є ідентичність філософської громади України та що належить до канону «української філософії»? Яку роль філософія й філософи відіграють в українському суспільстві?

Відповіді надали Анатолій Єрмоленко, Володимир Турчиновський, Володимир Фадеев, Олексій Ведров, Іван Іващенко та В'ячеслав Циба. Ці відповіді демонструють суперечливий та динамічний контекст сучасної філософії в Україні.

Ключові слова: українська філософія, культура, сучасна Україна, філософ, інтелектуал, філософський канон, покоління

Philosophy in Ukraine: in the Permanent Quest for Itself. A Forum

Contributors:

Anatolii YERMOLENKO – doctor of sciences in philosophy, professor, member of the National academy of sciences of Ukraine, director of the Hryhorii Skovoroda institute of philosophy.

Volodymyr TURCHYNOVSKYI – PhD, dean of the social sciences faculty of the Ukrainian Catholic University, director of International institute for ethics and contemporary issues.

Volodymyr FADEEV – Candidate of sciences in philosophy, director of the department for ethnics and nation studies at the Hryhorii Skovoroda institute of philosophy.

Oleksii VEDROV – Candidate of sciences in philosophy, Master of sociology, researcher and translator.

Ivan IVASHCHENKO – Candidate of sciences in philosophy, translator.

Viachslav TSYBA – Candidate of sciences in philosophy, lecturer at the department of philosophy and religious studies at the National University of Kyiv-Mohyla Academy.

Abstract: This Forum is dedicated to the discussion among three generations of Ukrainian philosophers. The discussants were asked three questions: Is there any task for philosophy in Ukraine? What identity there is for the philosophical community in Ukraine and what belongs to the Ukrainian philosophical ‘canon’? What role do philosophy and philosophers play in contemporary Ukraine?

The responses were given by Anatolii Yermoleko, Volodymyr Turchynovsky, Volodymyr Fadeiev, Oleksii Vedrov, Ivan Ivashchenko and Vyacheslav Tsyba. The provided answers demonstrate how contradictory and dynamic is the current philosophical landscape in Ukraine.

Keywords: Ukrainian philosophy, culture, contemporary Ukraine, philosopher, intellectual, philosophical canon, generation

1. ЧИ Є ЗАВДАННЯ У ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ? ЯКЩО Є, ТО ЯКЕ?

Анатолій ЄРМОЛЕНКО

Якогось завдання як такого у філософії в Україні немає, та й хто міг би таке завдання поставити. Проте, як на мене, у філософів є призначення, яке полягає в тому, щоб розвивати філософію як хранительку розуму, якого нам, українцям, ще й досі бракує. Це означає: сприяти розвитку здатностей до критичного мислення і аргументації, участі в громадському дискурсі, створенню інституцій деліберативної демократії на основі принципів взаємоповаги, толерантності і справедливості в суспільстві. Це все те, що називається практичною філософією, важливим складником якої є й етика. І це особливо важливо, коли наше суспільство постійно перебуває у стані правового й морального нігілізму, браку довіри, усього того, що діагностується як стан аномії.

Володимир ТУРЧИНОВСЬКИЙ

Завдання в українських філософів одне: бути філософами. Інша справа, що філософ не живе в якомусь царстві абстракцій, відірваному від бігу часу, суспільних ритмів, живих та безпосередніх стосунків із сотнями інших людей, Майданів, власних пережиттів, емоцій, моральних та духовних викликів, зрештою, постійних намагань вслухатися у власне покликання до філософії, щоб відповідати на виклики часу.

Філософія – це переважно дуже інтимний процес відточування та виловлювання власного відчуття та сприйняття світу, в якому чесність перед самим собою та інтелектуальна відвага поєднані із глибокою смиренністю перед голосом та правдою дійсності.

Проникливість та самобутність нашого філософського стосунку із дійсністю має неабиякий публічний потенціал та відкритість до громадського й політичного простору. Саме тому ідеї мають значення, а світоглядні концепції можуть завершувати одні епохи та відкривати інші.

Тому філософія – це також і спроба збагнути універсальні (і глобальні) речі через призму власної неминучої індивідуальності (та локальності). Як, звісно ж, і навпаки – намагання усвідомити власну індивідуальність (локальність) у світлі універсальності (глобальності). Ця мисленнева та екзистенційна напруга між локальністю та глобальністю (індивідуальністю та універсальністю) є виявом нашої контингентності, постійної навігації у фізичному просторі й часі, поєднаної із мандруванням перетинами та лініями міжособових стосунків.

У цьому й відповідальність філософа: не знехтувати своїм простором і часом, а прийняти дар часу та відкритися на простір розмови, стосунку та дії. Прийняття локальності як особливого дару є одночасно і способом її трансцендування. Спокійне, вдумливе, відважне, часто терпляче, але й дійове прийняття, сприйняття та осмислення власної локальності (української в нашому випадку) є водночас і чинником долання локальності та актом

позиціонування себе в ширшому глобальному контексті та входженням у сферу відповідальності за наше глобальне теперішнє та майбутнє.

Одне із найшляхетніших завдань, яке стоїть перед кожним із нас, – це приготування та плекання простору росту та самоздійснення для наступного покоління. Культурний, екологічний, політичний, світоглядний, науковий, сімейний, освітній, бізнесовий, технологічний – і це ще не вичерпний перелік усіх вимірів, на яких кристалізується матриця нашого простору міжособових стосунків. Саме в цьому просторі стосунків з іншими ми й досягаємо найвищі наші злети та досягнення і в ньому ж звершується найогидніше людське зло.

Олексій ВЄДРОВ

Філософія не існує у вакуумі. Для того, щоби хтось міг присвячувати свій продуктивний час рефлексії про філософські проблеми, щоб в університетах могли функціонувати філософські факультети, має бути виконана низка передумов, серед яких – достатній рівень добробуту й коштів у державному бюджеті та розуміння великими суспільними групами необхідності інституціалізованого існування філософії. Якщо не керуючись обов'язком щодо суспільства, то принаймні з почуття самозбереження як фахової групи філософам належить виконувати певні завдання. У тому суспільно-політичному контексті, який склався в країні, ці завдання виконувати дуже складно – але тим більше потрібно.

На мою думку, головне завдання філософів в Україні полягає навіть не так у проведенні якісних філософських досліджень і продукуванні публікацій міжнародного рівня – хоча вони, звісно, важливі й саме вони є критерієм зрілості філософії, – як у прищепленні студентам та ширшій аудиторії стандартів раціонального критичного мислення та універсалістської настанови. Вміння уважно читати й розуміти тексти, бачити за окремими красивими сентенціями чи нуднуватими технічними викладками структуру аргументації та основні ідеї, розуміти, на які саме питання відповідає текст і що в цих відповідях обмежене історико-культурним контекстом, а що може бути актуальним тут і зараз – усі ці вміння надзвичайно важливі, але їх, на жаль, рідко навчають в українських освітніх інституціях. Можливо, викладання засад логіки або теорії аргументації на додачу до читання уривків із філософської класики, зокрема для нефілософської аудиторії, принесли би цікаві плоди. Щодо змістовної частини, українському суспільству бракує розуміння умов можливості комунікації та функціонування інституцій: аргументація без огляду на біографію опонента, пошук якщо не консенсусу, то принаймні компромісу, навіть просто конкретна відповідь на поставлене запитання є сьогодні рідкістю в українській публічній сфері, і філософи тут могли би чимось зарадити. Під час публічних виступів, зокрема в медіях, критичний аналіз прихованих пресупозицій ключових публічних суперечок і найбільш популярних позицій був би більш корисним за виконання ролі публічних адвокатів, чи то апологетів,

власної національної спільноти, ролі, яка стала популярною серед українських інтелектуалів.

Іван ІВАЩЕНКО

На мою думку, в Україні філософія поки що не має завдання, позаяк філософія в Україні не інституціоналізована. В Україні не існує мережі філософських товариств, немає систематичної рецепції європейської філософської класики, яка давалася би взнаки в перекладах та обговоренні ключових для європейської традиції філософських текстів (наприклад, зараз не існує українських перекладів «Метафізики» Арістотеля, «Науки логіки» Гегеля чи «Етики» Спінози, і цей перелік можна продовжувати дуже довго), бракує якісних наукових часописів, у яких висвітлювалися би основні тенденції в сучасній світовій філософії, а також формувалися би дослідницькі стандарти. На офіційних філософських факультетах в Україні домінує дилетантизм і непотизм. Слід визнати, що завдання університетської освіти в Україні, складовою якої є філософія, полягає в *соціалізації* молоді. Освіта в Україні взагалі не орієнтована на задоволення пізнавального інтересу людини. Що, зокрема, дається взнаки в нечуваному педагогічному навантаженні викладачів, яке унеможливорює дослідницьку діяльність і саморозвиток.

Володимир ФАДЄЄВ

Навряд «завдання» філософії в Україні чимось відрізняється від її завдань в інших країнах. Здебільшого представники філософського цеху займаються викладацькою і дослідницькою діяльністю у вищих навчальних закладах і наукових установах. Дуже скромно філософія представлена в ЗМІ. Щоправда, деякі представники української філософії вважають, що роль філософії не повинна обмежуватися лише цим і покладають на неї, так би мовити, національно значущі, «високі» завдання – щось на кшталт розбудови національної ідеї, національної ідентичності тощо. Можливо, тут дається взнаки успадкована від радянських часів схильність розглядати філософію як певну ідеологію чи світогляд, перетлумачені сьогодні в національному ключі – філософія як прояв «духу нації».

В'ячеслав ЦИБА

Для філософських спільнот і в Україні, і поза нею справа є повсякчас однаковою – радикальне осмислення фундаментальних основ буття у світі, де радикальність ризикує зсунутися до суб'єктивного бачення, а фундаментальність – потрапити в залізні обійми фундаменталізму. Кожен, хто називає себе філософом, постає перед необхідністю з'ясувати, чого вартий розум на тлі викликів сучасного світу і якою є природа цього розуму за умов його інструменталізації. Так чи так, філософ сьогодні, український зокрема, змушений визнати проблематичність позиції інтелектуала, обтяженої кількома об'єктивними пересторогами.

По-перше, інтелектуал перестав бути власником живих продуктів свого розуму; вони більше не належать лише йому або його спільноті, а передусім є самостійними «гравцями» у просторі соціального. По-друге, це прискорює маргіналізацію ролі інтелектуала. Якщо ще якихось сто років тому його фігура могла претендувати на роль «глашатая» чи «сумління нації», сьогодні поняття «інтелектуал» маркує один із численних сегментів економічного виробництва. Типовою функцією для нього стають відносини прекаріату, в якому економічна залежність доповнюється ціннісною автономією, коли виробник ідей та поширювач креативних підходів у науці, політиці, культурній політиці мусить однозначно солідаризуватися з тією чи тією течією інтелектуального мейнстриму. Академічний філософ навіть більшою мірою, ніж неакадемічний, постає перед питанням про сутність своєї соціальної ідентичності, а точніше перед дилемою публічної ангажованості.

По-третє, філософ частіше мислить себе як теоретик науки чи культури, поступово перетворюючись на експерта з вузлових питань, уникаючи імперативу «свобідного ума». Неминучість усіх названих обмежень можна пояснити як соціально, так і іманентно інтелектуально. З одного боку, класичний «свобідний ум» був, так би мовити, атрибутом ієрархізованого аристократичного суспільства, для якого Просвітництво – це ініціатива, спрямована на тих, чий ум є закріпачений. І це вивищувало філософа до рівня творця канону, вихователя соціуму, чи не Платонового імпліцитного політика. Однак соціальний статус робив філософа посередником між такими собі невласними розумами, або тими, хто ще не був готовий дотримуватися принципу *sapere aude*.

Звісно, за цих умов філософ як тип інтелектуала *par excellence* задовольнявся образом голосу суспільства з тією поправкою, що це суспільство було змодельоване ним самим. Прикметно, що така ситуація уможливлювала революційність вимог філософа. Тут складно не згадати титанічний вплив на своїх сучасників Руссо, Канта, Гегеля, Міла, Маркса. А проте вже Ніцше, а згодом Ортега та інші швидко збагнули минущість запиту на філософа-оракула і те, якою психологічною катастрофою для нього стане падіння його авторитету з ним же створеного п'єдесталу. При цьому мені спадає на думку картина Томаса Коула «Шлях імперій» з її однозначною коннотацією: навіть інтелектуальні імперії чекає доба занепаду. Отже, для філософії початку ХХІ ст. фундаментальним підсумком стала відмова від фундаменталізму, що інструменталізує розум для виробництва утопій та легітимації насилля.

Але яким є завдання філософа сьогодні? Як не прикро комусь визнавати, воно полягає у вимушеній практиці «терапії» філософського пізнання як такого. Я маю на увазі відкриття перспективи практик філософування, які повернуть її до власних витоків і при цьому не порвуть зв'язків з актуальністю реального. Тим самим це завдання є поверненням до джерел філософії, а його новизна полягає у пригадуванні знаного раніше, але мимоволі забутого в дорозі. Повторюся, український філософ не повинен піддаватися спокусі пошуку оригінального бачення світу (знань, інтуїцій, сенсів), адже висновок

з попереднього розгортання культурної традиції досить невтішний – де є марення нетипової оригінальності, там постає нежиттєздатна еkleктика й культурний песимізм. (Іноді, звісно, кортить дізнатися, що таке «український Ніцше» чи «український Декарт», але де виникає запит на етноцентричний образ філософа, там чомусь завжди з'являється інтелектуальна молекула на кшталт Донцова. Годі нагадувати, що тяжіння до «національного ухилу» у філософуванні загрожує відтворенням Гайдегґерового принципу «рішучість глибоко мислити глибоко передбачає схильність глибоко помилятися» – теза підтверджена досвідом політичної ангажованості Гайдегґера.)

Завдання українського філософа має полягати в тому, щоб перевершити в собі ментальну нетиповість і в цей спосіб усвідомити належність до глобальної спільноти інтелектуалів. Це завдання наштовхується на стереотипи «національної свідомості» та різноманітних спільнотних імперативів, від яких слід дистанціюватися. Тим-то філософ і відрізняється від решти, що він розвиває внутрішню напругу для можливості перетворити заперечення на ствердження. Відмовитися від своєрідності українського не означає втратити все, ця сміливість, навпаки, містить перспективу універсалізму, тотожного філософській рефлексії.

2. ЯКОЮ Є ІДЕНТИЧНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ГРОМАДИ УКРАЇНИ ТА ЩО НАЛЕЖИТЬ ДО КАНОНУ «УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ»?

Олексій ВЕДРОВ

Я не думаю, що ідентичність українських філософів можна описати інакше, ніж через належність до спільного інституційного контексту. Філософи викладають у тих самих закладах і тим самим студентам, пишуть рецензії один на одного, дискутують, співпрацюють у видавничих проєктах. Але проблеми, які турбують філософів, засадничі тексти, уявлення про те, чим є і чим має бути філософія, вкрай різноманітні.

Хоча це і не є визначальним для ідентичності української філософської спільноти, філософам радше властивий ідеалізм, як у філософському, так і в повсякденному розумінні цього слова. Потрібно справді любити свою справу для того, щоб присвячувати себе викладацькій та науковій діяльності тоді, коли багато хто з колишніх колеґ працює в інших сферах за значно вищу оплату, маючи при цьому більше дозвілля. (Хоча, звісно, для когось саме шлях викладача філософії є вимушеним або суб'єктивно видається безальтернативним, і цей факт зовсім не знецінює праці таких філософів.) З другого боку, в українських філософів часто можна побачити нехтування соціальними і матеріальними передумовами їхньої власної діяльності, яке часом веде до наївного замилювання світом ідей, занадто різкого протиставлення філософської рефлексивної настанови природній і навіть до відверто недемократичного елітаризму.

Я ділитимусь суб'єктивними враженнями про соціально-демографічні характеристики українських філософів, які, я підозрюю, всупереч їхнім

власним увлеченням все ж не є абсолютно нерелевантними щодо подільюваних ними теоретичних позицій. Щоб говорити про це з якоюсь певністю, потрібне спеціальне дослідження, що не обмежуватиметься простими спостереженнями у власному колі.

Що ж стосується «канону», то, як на мене, суперечки про це питання забирають в українських філософів занадто багато сил, які можна було би присвятити більш продуктивній діяльності. Мабуть, Бурдьє побачив би в цих війнах за канон специфічну форму, якої набуває боротьба за легітимність у межах філософського поля і боротьба за визначення самих меж цього поля, які не є сталими. Ця боротьба є неunikною, але, знову ж таки, вона може набувати більш цікавих і продуктивних форм, ніж суперечки навколо визначення авторитетів. На моє переконання, викладати та пропонувати до читання можна всі тексти, що містять якісну раціональну рефлексію про засади мислення, пізнання та соціального буття, байдуже, чи належать вони до якогось канону, чи ні. І все ж це мінімальне визначення задає певні критерії, хоча й доволі широкі: проповіді, романи або політичні памфлети не виконують цих мінімальних вимог. Вони можуть бути об'єктами аналізу та стимулами до рефлексії, але їх не можна розуміти як безпосередні репліки у філософському діалозі.

Анатолій ЄРМОЛЕНКО

Гадаю, що такої ідентичності, на жаль чи на щастя, не існує, як не існує і якогось наукового (філософського) етосу, який би унеможлиблював таке ганебне явище, як квазінауковість касти філософських генералів, праці яких нічого не варті. Вони не беруть участі у світовому філософському дискурсі, а тільки вихваляють одне одного у своєму колі. На жаль, такий стан постійно відтворюється й сьогодні. Нашої доби ідентичність тільки тоді «ідентифікується», даруйте за тавтологію, коли філософія того чи того суспільства або народу діалогізує з іншими філософіями. Філософська, культурна автаркія – це смерть і для філософії, і для культури. Проте сьогодні такий діалог – це прерогатива небагатьох. Цей діалог великою мірою розвивається і завдяки перекладам, що, на жаль, нашою філософською спільнотою не надто цінуються, а останнім часом ця діяльність і взагалі животіє за браком фінансування. Проте попри таке невтішне становище філософія в нашій країні розвивається, і це робиться великою мірою завдяки окремим ентузіястам, для яких філософія справді є покликанням. Ось такі якості й особливості і повинні мати люди, які практикують філософію.

Якщо ж говорити про те, що є канонем «української філософії», то я маю сумнів: чи має існувати такий канон? Гадаю, що ні. Філософія може бути українською, німецькою, норвезькою тощо за своєю історичною генезою, культурними чи соціальними обставинами, і в цьому плані мати свою специфіку, додавати щось своє, оригінальне і цим бути цікавою для світового філософського товариства. Проте вона за визначенням має бути універсальською, філософ не може бути «местным ученым», філософія не може

бути філософією «районного масштабу», як це, на жаль, сталося з архаїчним концептом «київської антропологічно-світоглядної школи», який перетворився на симулякр, а то й на ідеологему, що використовується деякими спритниками від філософії, перетворивши її на «легкий гешефт». Я про це неодноразово і говорив, і писав, зауважуючи, що в Києві, зокрема в Інституті філософії, розвивалась і розвивається й інша тенденція, яка веде свій родовід від аналітичної філософії, філософії мовлення, тобто всього того, що склалося внаслідок «герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичного повороту». Роль філософії не залежить від кількості населення тієї чи тієї країни, щоб мати всесвітню значущість, треба мати філософів світового рівня. Наприклад, у Норвегії населення трохи більше за 4 млн, проте є норвезька школа (школа Осло) з такими відомими у світі філософами, як Г. Скірбек, А. Офсті, Р. Ф'еланд та ін. Щоправда, усі вони стажувалися в провідних університетах світу. Сподіваюся, що філософи в Україні ще скажуть своє вагоме слово. Перші кроки вони вже зробили, опанувавши ту філософську мову, якою говорить увесь філософський світ, щоправда, нерідко некритично запозичуючи модні зарубіжні концепції, не розуміючи сучасного філософського дискурсу саме як дискурсу в «єдності розуму в розмаїтті його голосів». Щоб іти далі, потрібно надавати більше можливостей для стажування нашої молоді за кордоном, створивши щось на кшталт DAAD (Німецької служби академічного обміну), наприклад Української служби академічного обміну.

Іван ІВАЩЕНКО

Це питання прямо пов'язане із попереднім. Хоча філософія в Україні не інституціоналізована, а соціалізація становить основне завдання української освіти, проте існують філософські спільноти, представники яких намагаються протиставити пострадянському дилетантизму й непотизму нові стандарти викладання філософії й філософського дискурсу загалом. Представники цих спільнот знають одну чи кілька іноземних мов; переймаються перекладом філософської класики, який, утім, значно зменшив темпи після згортання фондом «Відродження» програми з фінансової підтримки перекладів філософської класики; беруть активну участь у формуванні української філософської термінології (не лише за допомогою перекладів класики та обговорення цих перекладів, а й також через уживання такої термінології у своїх публікаціях). Якщо в українській філософії немає завдання з огляду на вказану вище причину, то у філософських спільнот таке завдання є: поглиблена рецепція європейської філософської класики та перетворення спільноти інтелектуалів (будь-яка спільнота ґрунтується передусім на особистих зв'язках між її представниками) на анонімну інституцію, що неминуче призведе до конфлікту з офіційною українською філософією. Утім, втілення цього завдання в коротко- й середньостроковій перспективі здається утопічним, адже в країні бракує політичної волі для запровадження радикальних змін у системі освіти (top-down), хоча й існує низова ініціатива

(bottom-up) окремих філософських спільнот, яка, утім, залежить від доброї волі й рішучості її представників, що є випадковими чинниками, які можуть сприяти змінам, але не запроваджувати їх.

Люди, які практикують філософію в Україні, є або представниками нових філософських спільнот, або «викладачами» філософії на численних як на українські масштаби філософських факультетах. Останні є здебільшого людьми, яких нещадно експлуатують, змушуючи викладати дисципліни, на яких вони не спеціалізуються. Це залежні люди, своерідні університетські кріпаки, адже їх змушують бути некомпетентними, не даючи можливості для дослідницького розвитку й творчості. Вони панічно бояться втратити робоче місце, адже здають собі справу в тім, що некомпетентного працівника легко замінити іншим некомпетентним працівником.

Представники ж філософських спільнот є здебільшого людьми, які стажувалися в країнах з розвинутою філософською традицією та інституціоналізованою філософією. Більшість з них працює на офіційних філософських факультетах, а тому вони перебувають у перманентному конфлікті з офіційною філософією, адже не готові відмовлятися від творчої свободи заради обслуговування соціалізації української молоді.

Також в Україні не може бути свого канону доти, доки філософія залишатиметься на рівні спільнот і не набуде статусу інституції.

Володимир ФАДЄЄВ

Переважає більшість людей, які практикують філософію в Україні, належить до викладацького складу вищих навчальних закладів. Філософія залишається обов'язковим предметом для навчання всіх студентів, і в будь-якому виші України існують катедри філософії. Також є кілька науково-дослідних установ (Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ, Центр гуманітарної освіти НАНУ, НІСД та ін.), в яких працюють філософи. Філософські осередки («гуртки», клуби) поза межами вишів та наукових установ функціонують «час від часу» – залежно від особистої зацікавленості учасників, наявності належних умов для зібрань тощо. Враховуючи те, що предмет філософії часто-густо розуміють занадто широко, неакадемічна філософія в Україні являє собою суміш різноманітних візій і «духовних пошуків», іноді надзвичайно віддалених від стандартів «шкільної» філософії. Втім, ставлення до викладання останньої у значній кількості студентів є доволі критичним. Вишівську філософію вони сприймають переважно як відсторонену від життя схоластичну дисципліну, що навряд сприяє збереженню її як обов'язкового предмета навчання.

Також на сьогодні не має консенсусу щодо того, тексти яких авторів мають входити до канону української філософії, хоча є й незаперечні постаті, зокрема, Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Лесевич, І. Франко, В. Вернадський, Д. Чижевський, П. Копнін та деякі інші. Каменем спотикання є ставлення до філософів часів Російської імперії та СРСР, які жили і працювали в Україні, проте їх уважають класиками і російської філософії: М. Бердяєв, Л. Шестов,

Г. Шпет, Г. Челпанов та ін. Брак академічних українських філософів іноді «компенсують» зарахуванням до української філософії письменників і мислителів, які безпосередньо філософією не займалися, наприклад, Т. Шевченка, Лесю Українку, В. Липинського, Д. Донцова та ін., що, вочевидь, не є виправданим. Так чи так на визначення «національного філософського канону» впливають позафілософські чинники.

3. ЯКУ РОЛЬ ФІЛОСОФІЯ І ФІЛОСОФИ ВІДІГРАЮТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ?

Володимир ТУРЧИНОВСЬКИЙ

Наші цивілізаційні ритми синхронізовані й резонують із особистою історією кожного, у чомусь нагадуючи дихання. Ми, вдихаючи, приймаємо світ з усіма його багатствами, викликами, нагодами та бідами, а, видихаючи, – відпускаємо його. Радше, не просто відпускаємо, а віддаємо, а якщо ще точніше, то даруємо для інших. Ось у цьому й уся наша *sustainability* (або її відсутність).

Тому шляхетність, про яку я згадав, полягає передусім у двох речах. По-перше, ми покликані стати гостинними господарями на цій землі, синергійно поєднуючи власну індивідуальність із солідарним та спільнотним виміром людського життя.

А по-друге, кожне покоління не просто генерує наступну хвилю людського роду, але й має завдання виховати вільну людину. Філософія того, що сучасний інтелектуальний сленг називає «сталим (sustainable) розвитком», є у своїй суті стосунком, розмовою та дією і взаємодією вільних, а отже, і відповідальних людей. Сталий розвиток – це дія та плід вільної людини, господаря у властивому значенні цього слова, що реалізує своє панування у служінні, одним із вимірів якого є гостинність. Бути гостинним означає відчувати власну відповідальність за іншого та за його завтрашній день.

Якщо б українські філософи змогли серед інших порушити дискурс та теми, побіжно згадані вище, то це без жодного сумніву була би не лише захоплива інтелектуальна вправа, але й неабиякий внесок у глобальні зусилля цивілізаційного позиціонування та ціннісного орієнтування у XXI столітті.

Ми зараз в Україні живемо у надзвичайно цікавий час «громадянської автентики» та особливої чуттєвості до цінностей свободи, гідності та солідарності. Цей досвід суспільних трансформацій та перероджень є абсолютно унікальним «харчем» для філософської думки та рефлексії. Антропологічно кажучи, ми проживаємо дуже насичений, глибокий, часто трагічний і драматичний час, у якому розтріскуються шкаралупи «ізмів», і властиво людське являє та уприсутнює себе в суспільному просторі. Цей час філософам треба прожити, прослухати, відчути, передумати, осмислити разом із людьми (у дуже буквальному та практичному розумінні вийти у суспільний, бізнесовий, громадський простір), щоб збагнути потаємний момент народження «прямоходіння», відповідальності та духу солідарності.

Завдання філософів, зокрема й українських, полягає в генеруванні певних дискурсів для вироблення і шліфування відповідної мови, лексики, риторики, модальности та оптики, щоб належно урельєфнити та унаочнити нові грані дійсности, яку ми спільно проживаємо та співтворимо. У суспільному просторі України ми фіксуємо зміни на рівні того, що англійською мовою називається *attitudes*, ми помічаємо також і те, що нові цінності та гідність людини набувають мотиваційної сили. Ці нові динаміки потребують витончених та філігранних мовних, понятійних та концептуальних інструментів, щоб транслювати себе у сферу політичних, економічних чи освітніх рішень та практик.

Наша праця над дискурсами насправді буде і нагодою долучитися до формування національного та й ширшого регіонального порядку денного. А це був би, можливо, один із найдієвіших практичних способів конвертації зусиль українських філософів у низку важливих та прикладних наслідків.

Глобалізований світ, з одного боку, конфронтуючи неймовірні технологічні досягнення та драматичні виклики бідности, несправедливости, воєн і тероризму, з другого, шукає нову якість та модель лідерства у XXI столітті. І якщо існує в'язка із ключами, які відкриватимуть двері в цьому лабіринті викликів, то, можливо, один чи кілька ключів мали би мати український дизайн. Без філософів тут не обійтися, бо якщо ми не зробимо свою роботу зараз, то ризикуємо покласти нашу теперішню українську локальність та музейну траєкторію. Шкода буде, якщо через брак відчуття філософського моменту в Україні та відповідних наших старань, може настати час, коли колеги-історики не мали би жодних підстав досліджувати масштаб та значення українських впливів початку XXI століття на глобальні тренди, моделі й динаміки в політиці, економіці та суспільному житті світу.

Володимир ФАДЄЄВ

Філософія і філософи не мають значного впливу на суспільні процеси в Україні. Здебільшого роль філософів обмежується викладацькою і дослідницькою діяльністю. Проте, враховуючи незадовільне матеріальне становище викладачів і науковців в Україні, багато філософів змушені одночасно займатися діяльністю, що не має безпосереднього стосунку до філософії, хоча чинить навіть більший вплив на суспільні процеси: соціологічні дослідження, політичний консалтинг, організація тренінгів і семінарів, перекладацька діяльність тощо. Звичайно, філософів-науковців постійно залучають до участі у всіляких робочих групах з підготовки різного роду законопроектів, програм розвитку, у «круглих столах» для обговорення актуальних проблем тощо, але це здебільшого є суто «ритуальними вправами», оскільки організація роботи цих груп і рівень виконання цих програм залишаються доволі низькими. Суто філософські заходи загалом не привертають увагу ЗМІ, а філософи зазвичай не розраховують на неї, висвітлюючи навіть обговорення суспільно значущих тем лише у власних, спеціалізованих виданнях.

Олексій ВЕДРОВ

На жаль, у мене немає інструментів для відповіді на питання про об'єктивну роль філософів в українському суспільстві, про впливовість їхньої діяльності, щоб говорити про нього з якоюсь певністю. Суб'єктивне враження полягає в тому, що наразі їхній вплив не дуже значний (звісно, цю констатацію треба розуміти також і як самокритичну) і той, який є, існує швидше завдяки викладанню і формуванню мисленневих навичок, текстуальних вподобань та почасти габітуса в студентів, які потім працюють у різних галузях, ніж завдяки публікаціям та публічним виступам.

Скористаюся нагодою, щоб сказати дещо про ці останні. За моїми спостереженнями, у публічних коментарях щодо актуальної соціально-політичної ситуації роль українських філософів незрідка зводиться до скріплення і без того панівної докси авторитетом мудреця – у ситуації, коли нагальним є критичне підваження цієї докси і пошук нових перспектив, які б уникали заданих наперед альтернатив і словника. Чому так відбувається? Гадаю, не останню роль тут відіграє брак уваги до соціальних і матеріальних передумов власного буття і мислення, про який я вже згадував вище. Інша причина полягає в зазіханнях спекулятивного розуму на галузі, для яких існує інструментарій емпіричних наук, таких як соціологія чи політологія. Філософи часто висувають твердження про фактичне, виходячи з власних світоглядних уявлень та ігноруючи навіть саму потребу перевірки не тільки теорій про суще, а й просто окремих фактів. Нарешті, складається враження, що останнім часом навіть у ліберальних колах українських інтелектуалів, зокрема й у філософів, відбулася переоцінка засадничих цінностей: дискримінаційні практики та висловлювання, правовий нігілізм («своїм усе, ворогам – закон»), поділ людей на сорти часто критикують не як щось погане та гідне завзятого опонування як таке, а як сутнісну рису «ворога», на якого «ми» не хочемо бути схожими. І вже ніби й не створена режимом Путіна система є злом, тому що в ній інструменталізовані чи реалізовані ці явища, несумісні з демократичною організацією суспільства, до якої треба було би повернутися також і російському суспільству, а, навпаки, ці явища є злом, тому що вони характеристика «цивілізації», якій «ми» себе протиставляємо. Я не знаю, чи це щира переоцінка власної системи цінностей, чи лише тимчасова стратегія аргументації в надії переконати націоналістичний мейнстрим, але вона в будь-якому разі не є безневинною та лише сприяє через підігравання націоналістичним пресупозиціям подальшому вкоріненню групового егоїзму та виключенню великих суспільних груп із політичного поля. Коли за підтримки місцевої влади та поліції відбувається супроводжуваний закликами вбивати погром заходу, спрямованого на захист прав меншин, коли на веб-сайт полювальників на відьом за підтримки найвищих посадових осіб викладаються персональні дані журналістів усього світу, та ще й з публічним тавруванням, що його ультраправі фанатики можуть сприймати як пряму команду «фас!», коли міністр без жодного суду і слідства оголошує злочинцями десятки тисяч вимушених переселенців на підставі самих лише залізничних

квитків, не час ставити питання «Чим ми тоді відрізняємося від них?» або шукати «руській мір» в Україні, тому що це не має жодного значення – має значення лише елементарне право людей, які страждають, на життя, безпеку, гідність і безперешкодну роботу. Описана ж зміна ієрархії цінностей вже призвела до того, що в критичний момент для багатьох в Україні важливіше знайти, хто є в «нашій» спільноті «чужорідним елементом», хто «провокує» та працює на «ворога», ніж засудити ганебні таврування й переслідування та опонувати їм. Філософи, на щастя, часом опонують, але вибрана ними риторична стратегія не залишилася без наслідків для цього перевертання ієрархії критеріїв неприйнятності з ніг на голову.

Іван ІВАЩЕНКО

На мою думку, в українському суспільстві філософія не відіграє жодної помітної ролі (причини я описав у попередніх відповідях). Проте представники певних філософських спільнот намагаються індивідуально виконувати «просвітницьку» функцію, іншими словами, популяризувати й культивувати *задоволення пізнавального інтересу як мету освіти*.

В'ячеслав ЦИБА

Наважуся переформулювати запитання: чи є в Україні філософи як особлива категорія інтелектуалів, важлива для саморефлексії суспільства?

Передусім слід запитати, що спонукає казати про ту чи ту спільноту країни в інтелектуальному виробництві ідей. Архетиповим прикладом українського філософа вважають Григорія Сковороду, який вибрав долю поліглот-маргінала. Чи означає це те, що особа, яка наважилася практикувати філософію на наших теренах, приречена на соціальну маргіальність? Відповідь з акцентом на сьогоднішній день буде амбівалентною: і так, і ні. Так, тому що люди, які філософують в українському суспільстві – байдуже, залучені вони в академічне середовище чи не залучені – перебувають на периферії його розвитку, а їхній культурний капітал у межах цього суспільства фактично не конвертується ані в економічний, ані в політичний. Ні, тому що динаміка культури завжди має вигляд кривої, надто ж у революційні та постреволюційні періоди. Отже, потрібно зважитися на пошук складнішої відповіді. Своєю чергою, її складність полягає в тому, щоб зрозуміти, в якому топосі можливий обмін цінностями між філософом та *не-філософом*.

На мій погляд, усвідомлення себе філософом в українському суспільстві впливає з визнання таких ключових мотивів, які тісно пов'язані між собою. Найперше, розуміння недостатності суспільного запиту на самостійний інтелект виробляє у вітчизняних інтелектуалів схильність до критичності не як органічний складник їхнього становлення, а як форму адаптації до підозрілого щодо них суспільства. З цим пов'язаний і другий мотив – критика для більшості наших філософів є, крім того, інструментом уникнення ангажованості в тому значенні, як це поняття вживали Сартр та Фуко. І хоча описана ситуація типова для інтелектуала в Україні за визначенням, філософів

вона стосується найбільше через їхню незрозумілу для суспільства роль у культурному виробництві.

Опозиція «філософ/усі решта», що вкорінена, певно, ще в сковородивські часи, залишається актуальною донині. І тому не дивує, що постать філософа як такого в уяві українських філософів не надто еволюціонувала далі «сумління нації», якому повсякчас бракує візаві. Гігантський вплив на становлення подібного способу комунікації здійснила російсько-радянська традиція. Це, з одного боку, була традиція лібералізму, а з другого – революційного месіанізму. Перервність шкіл та течій у післяреволюційний час далася взнаки і, зрештою, визначила ізоляцію українського інтелектуального середовища. Отже, ідентичність філософського середовища в Україні ще не сформована. Щоб збагнути, що для певної особи означає практикувати філософську позицію, достатньо запитати, як, на її погляд, філософське знання може змінювати суспільство і, зокрема, сприяти зростанню справедливості в ньому. Іншими словами, ми маємо запитати, чи ті, хто визначають себе як філософів, усвідомлюють відмінність відповідальності між ними та *не*-філософами. І тут ключовою винятково значущою є позиція філософа як публічного інтелектуала. Його зусилля полягають у тому, щоб створити для *не*-філософів картину цілісності (деякі філософи кажуть про «тотальність») зв'язків між суспільством, владою, інстанціями цінностей та ідей та темпоральністю їхньої змінюваності. Це нерозривне ціле виробництва, використання та видозміни настанов, мотивів, сили та інтересу до життя, якщо розуміти його доволі широко. Не «пророк» і не «придворний» інтелектуал-філософ конденсує у своїй думці постійне зміщення бачення кожної зі спільнот у суспільстві. Тому місцем зустрічі філософа та суспільства є зближення історії та традиції, знання та моралі, зрештою, цілісного та сингулярного, а його безпосереднім завданням є зрозуміти «мову» кожного з елементів соціального цілого і навчити інших розуміти її як продовження власної. У цьому розумінні філософи в Україні лише починають опановувати царину публічної почутості. Інша тенденція у вигляді залучення фахових філософів до бізнесу та влади як експертів (рідкість, але трапляється) позбавляє їх необхідної критичної дистанції.

Не слід нехтувати і майже столітньою культурною ізоляцією інтелектуалів в Україні – ізоляцією як від решти інтелектуалів у світі, так і від зв'язків з неінтелектуалами в самій країні. То була, і наразі залишається ситуація подвійної ізолюваності. Ідентичність є колективним феноменом, який залежить від циркуляції ідей між спільнотами, що створює зворотний зв'язок між ними. В Україні внутрішньоспільнотна комунікація людей, які цікавляться філософською тематикою, практично позбавлена зворотного зв'язку. Достатньо зазирнути в українські філософські часописи, щоб помітити відсутність дискусій між їхніми дописувачами. Той, хто пише туди, не читає інших авторів. Складається парадоксальна ситуація «інтелектуальної глухоти». Навіть захисти дисертацій є ритуалом, а не практикою парадигмальної конкуренції.

У класичному дослідженні «Соціології філософії» Рендел Колінз показав, що філософія розвивається там, де виникає змагання між школами або течіями, де є філіяція ідей і де скепсис є реакцією на певний інтелектуальний тренд. Годі вважати філософом того, хто спроможний лише на транслявання ідей інших, тоді як в Україні – попри руйнацію старої ізольованості спільноти інтелектуалів постала вибудувана вже самими українцями нова ерзац-спільнота. В ній у дивний спосіб уживаються оригінальні мислителі й тисячі філософів-«статистів», які не розуміють, як працює філософська рефлексія поза межами абстракцій. Отож, ідентичності українського філософа перешкоджає відсутність поля, в якому його діяльність матиме значущість відлуння у нефілософських спільнотах.

Українське філософське середовище за два десятиліття пройшло еволюцію у два етапи – перекладом, стажуванням за кордоном і пошуком наукових контактів з іноземними колегами, тобто засвоєнням чужих ідей, проте третій етап – побудову власних конструктивних теорій, так і не здолало. На це можна очікувати заперечення, що деякі філософи в Україні ці ідеї пропонують, але не всі про них чули. Такий контраргумент є невдалим, адже мимоволі спростовує існування середовища, в якому ідеї поширюються. Не буде зайвим нагадати, що поява філософії в античній Елладі стала апогеєм полісної культури комунікації. З неї постали і цивільне право, і мистецтво, і філософія. Натомість нам бракує потенціалу цієї культури не тому, що ми в гіршому становищі, ніж греки, а якраз навпаки. Потужний вплив європейської традиції та неспроможність адекватно вписатися у неї – це два аспекти інтелектуального тупцювання на місці вітчизняних гуманітаріїв. Завжди позирати на створені взірці, щоб не винаходити велосипед, і врешті не винайти нічого – формула непродуктивності, чинна серед українських інтелектуалів донині. Багатьом в Україні не вистачає усвідомлення того, що філософія, як і інші науки, не є локальною справою попри те, що постає в певному хронотопі. Звісно, усвідомлення цього має неоднозначні наслідки: відплив мізків (щодо філософів меншою мірою), супроводжений розімкненістю ментальних кордонів.

Зважмо також на те, що навіть розгалужена мережа внутрішньоспільнотного обміну, властива великим містам, спрацьовує не сама собою, а підпорядковуючись двом іншим передумовам: 1) тягlosti інтелектуальних традицій та 2) позитивній зміні поколінь. Успадкований українцями тоталітарний «дискурс» ненауковості з укоріненістю наслідування (ініціативу витісняв страх) та культом статичності (мітична гармонія була насправді беззмисловою гомогенністю ідеології) породив стереотипне уявлення про те, що час контрольований (хімерне припущення про те, якщо можна наздогнати в своєму розвитку певне суспільство, це можна зробити будь-коли). Така настанова має згубні соціальні наслідки у формі рецидиву відставання і «загубленості в часі». Українці переважно вважають, що живуть у 2019 році, хоча за інтенсивністю соціальних обмінів, швидкістю реакції на світові події чи темпи інновацій наше суспільство перебуває щонайкраще у 1990 році. (Дивно ще й сьогодні

чути від деяких філософів за освітою, що українська філософська спадщина не менш потужна за німецьку.) Навіть більше, там, де панує приборканість та безініціативність, шириться безплідний скептицизм, а отже, гине дух свободної думки як творчої думки. Загалом нерозвинутість публічної сфери є головною перешкодою для інституалізації філософії від рівня хобі.

Проте є й друга проблема, сказати б, генераційна. Вона полягає в тому, що зміна поколінь на межі 80-х років виявилася для суспільства поверховою зміною біологічних генерацій. Нові, нерадянські гуманітарії, отримавши доступ до знань, повільно збільшивши обізнаність із тенденціями розвитку наук у світі, почасти посиливши свою соціальну мобільність, як не парадоксально, репродукують ціннісні настанови своїх попередників. Відповідно криза інфраструктури, у якій трапляються талановиті філософи, але бракує шкіл та течій, пояснює, чому не існує особливого «канону» української філософії. В іншому разі вона мала би вплив на світовий філософський процес (простіше кажучи, українських філософів перекладали б). Зараховувати до цих кіл людей, об'єднаних лише територіально тенетами одного університету, є принаймні самооманою.

Чим є філософія для більшості тих, кого в Україні іменують «філософами»? Це або захоплення, або справа компетентности. Лише в останньому випадку критичне мислення як стиль життя відображається у виробництві нових ідей, для яких потрібен споживач, чи, якщо точніше, співтворець. З цього можемо виснувати, що ситуація активного українського філософа є відображенням подвійного розриву – між індивідуальним розумом і спільнотою, та всередині недобудованих спільнот. Але чи слід дивуватися такому статус-кво, адже філософування не можливе врозкид. Дехто, як Вахтанг Кебуладзе, каже, що зараз філософи в Україні перебувають у ролі просвітників. Гадаю, це помилкова оцінка, позаяк просвітники мали салони, куди навідувалися можновладці та відлуння дискусій у яких було не менш приголомшливим, ніж події у королівській адміністрації.

Колись мені здавалося, що вихід полягає у розвитку галузевих філософських товариств, однак тепер сподівання на них вичерпалося: молоді філософи не бажають обмежувати себе певним канонам. Крім того, вони почуваються ближче до своїх західних колег, аніж до українського філософського кола. Я не бачу в цьому великого трагізму, а радше потвердження недоцільности штучно локалізувати глобальні кроскультурні тенденції. Особисто мене бентежить інше: згубна неготовність більшості інтелектуалів забути про своє етнічне кредо.

Запитаймо, як потужно суспільство в Україні відчуває діяльність інституцій, причетних до самоорганізації філософів. У нас філософ як соціальна категорія досі не визначений ані для себе, ані з перспективи інших виробників цінностей. З погляду нерозвиненого суспільства значущість філософа не відома, а рівень впливу сумнівний. Та хіба не потурають цьому стереотипу самі українські філософи, культивуючи рівнозначність свого покликання та інтелектуального снобізму?

Анатолій ЄРМОЛЕНКО

Яку роль філософія і філософи відіграють в українському суспільстві? – Ще досить незначну. Звісно, філософи як експерти час від часу виступають на радіо, телебаченні, у мережах тощо, проте дуже рідко – саме як філософи або в таких програмах, які дискредитують саму філософію. Нам ще бракує проєктів, реалізованих у західних країнах останньої третини ХХ – початку ХХІ ст., на кшталт “Funkkolleg Praktische Philosophie / Ethik,” що проходив під керівництвом К.-О. Апеля, Д. Бюлера та ін. Відповідні проєкти відбувалися й на радіо ВВС, радіо Кельна тощо. Сподіваюся, що в нас ще з’являться подібні проєкти. Гадаю, що саме практична філософія та етика тут мають стати рушієм для розвитку нашої філософії, яка стала би важливим складником розвитку самосвідомості наших людей і громадянського суспільства.